

1. Даніловіч, М.А. Айканімія Гродзенскага раёна / М.А.Даніловіч // *Грані роднага слова: зб. мовазнаўч. навук. арт. (да 80-годдзя праф. П.У.Сцяцко)*; рэдкал.: М.А.Даніловіч (адк. Рэд.) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2010. – С. 125–137.

АЙКАНІМІЯ ГРОДЗЕНСКАГА РАЁНА

Тапанімію Гродзенскага раёна ўтвараюць тысячы ўласных назваў для абазначэння розных геаграфічных аб'ектаў: населеных пунктаў, урочышчаў, лясных масіваў, сельскагаспадарчых угоддзяў, рэльефу, вадаёмаў і інш. Сярод іх найбольш прыкметную групу складаюць айконімы – назвы населеных пунктаў. Айканімічны іменаслоў фарміраваўся ў розныя гістарычныя перыяды з рассяленнем людзей на новыя месцы жыхарства. Нельга бачыць у ім стыхійны набор разрозненых адзінак. Гэта дастаткова выразная сістэма з уласцівымі ёй заканамернасцямі. Людзі ніколі не называлі сваё паселішча выпадковым словам. За кожнай назвай стаіць канкрэтная матывацыйная аснова, звязаная з прыродным асяроддзем, вытворчай дзейнасцю, менталітэтам.

Нашы продкі былі цесна звязаны з прыродай, усведамлялі сябе яе часцінкай. Пры асваенні новых тэрыторый яны звярталі ўвагу на кідкія вызначальныя прыкметы пэўнай мясцовасці. І часта пазамоўнай асновай пры выбары назвы заснаванага населенага пункта становіліся асаблівасці ландшафту, прыродна-геаграфічныя арыенціры. Гэта маглі быць віды дрэў, лясных масіваў, зараснікаў, каля якіх закладвалася паселішча: *Арэхавічы, Дубаўка, Дуброва, Дуброўка, Дубніца, Дубінка, Старадубавая, Забярэзіна, Залясяны, Лясніца, Лясная, Падліпкі, Ракітна, Ракіце, Тапалёва, Хвайняны*.

На тэрыторыі Гродзенскага раёна нямала балот і лугоў. Назвы іх таксама знайшлі адбітак у тапаніміі: *Белья Балоты, Забалаць, Забалоце, Забагонікі, Лужкі, Лугавая*.

Аседласць паблізу вадаёмаў, на берагах рэк і азёраў выклікала такія назвы: *Парэчча, Зарачанка, Узбераж, Азёры, Падазёркі, Беражны, Берагавы, Лукавіца, Плавы, Крынічная, Пруды*. Шэраг айконімаў – гідранімічнага паходжання, яны створаны ад уласных абазначэнняў вадаёмаў: в. *Горніца* < р. *Горніца*, в. *Каменка* < р. *Каменка*, в. *Котра* < р. *Котра*, в. *Лакно* < воз. *Лакно*, в. *Адэльск* < р. *Одла*, в. *Запур'е* < р. *Пурва*, в. *Нямнова* < р. *Нёман*, в. *Свіслач* < р. *Свіслач*, в. *Падбелае* < воз. *Белае*.

Базай для ўтварэння некаторых айконімаў паслужылі мікратапанімічныя назвы ўрочышчаў: в. *Бабіна* < ур. *Бабіна*, в. *Берві* < ур. *Берві*, в. *Гумнішча* < ур. *Гумнішча*, в. *Дуброва* < ур. *Дуброва*, в. *Лазы* < ур. *Лазы*, в. *Лосева* < ур. *Лосева*, в. *Масткі* < ур. *Масткі*.

Айконімы прыродна-геаграфічнага паходжання ў большай ступені характэрны для паўночна-ўсходняй часткі Гродзенскага раёна – тэрыторыі, на якой і сёння пераважаюць лясныя масівы, а доля сельскагаспадарчых угоддзяў нязначная.

З развіццём земляробства ў мінулым пашыралася кола айконімаўтваральных асноў. Прататыпамі назваў населеных пунктаў становяцца словы, звязаныя з працэсамі расчысткі лесу пад поле. Астраўная сістэма земляробства, калі зямельныя ўчасткі распрацоўваліся на нязначных па памерах астраўках сярод непрыгодных для земляробства тэрыторый, выклікала такія назвы: *Астравок, Вострава*. Падсечна-агнявы спосаб расчысткі лясных участкаў даў жыццё назве *Пальніца* (ад *паліць*). Сёння забытае слова *дзерць* ‘упершыню распрацаваны ўчастак зямлі’ (ад *драць*) паслужыла базай для ўтварэння назвы *Дзертніца*. Паводле характару глебы на полі ўзніклі назвы *Пясчанка, Камяністая*.

У якасці тапанімічнай асновы шырокае адлюстраванне атрымала слова *сяло*. Пэўныя ўласныя назвы ад яго маглі ўзнікнуць у час правядзення рэформы (“Устава на валокі”), калі многія сёлы былі знесены, а іх тэрыторыі выкарыстаны для новых землеўладальнікаў. Тыповым сярод іх з’яўляецца тапонім *Навасёлкі*. Ён сустракаецца ў чатырох сельсаветах і адным пасялковым савеце Гродзенскага раёна: Абухаўскім, Азёрскім, Квасоўскім, Падлабенскім, Сапоцкінскім. Аснову *сяло* маюць таксама назвы, пабудаваныя па іншых мадэлях: *Выселка, Ліхасельцы, Перасельцы, Селюкі*.

Вылучаецца група айконімаў, утвораных ад назваў калектыву людзей, якіх аб’ядноўваў агульны занятак: *Стральцы* (сацыяльная група людзей, якія ахоўвалі каралеўскую пушчу ад незаконнай высечкі), *Канюхі* (жыхары вёскі займаліся гадоўляй

коней), *Гліняны* (вёска ў Скідзельскім сельсавета, славілася ганчарнымі вырабамі, асабліва з чорнай гліны, там выраблялася і цэгла). Часта калектывы людзей вызначаліся паводле павіннасцей, што выконваліся на карысьць каралеўскага, княжацкага ці біскупскага двара: *Асочнікі* (асочнікі – сяляне, якія ахоўвалі лясныя багаці і высочвалі звера ў час палявання караля, князёў, феодалаў), *Баброўнікі* (баброўнікі – сяляне, якія палявалі на баброў і плацілі подаці бабровымі шкурамі), *Бандары* (бандары – рамеснікі, якія выраблялі драўляны посуд), *Агароднікі* (агароднікі – сяляне, пасаджаныя на невялікіх участках паблізу гаспадарскага двара і абавязаныя выконваць пэўныя павіннасці). У Верцялішкаўскім і Індурскім сельсаветах ёсць вёскі з назвай *Баяры*, якая засведчыла існаванне ў мінулым досыць пашыранай саслоўна-класавай і сацыяльна-маёмаснай групы людзей. У XVI ст. беларускія баяры яшчэ належылі да шляхты і карысталіся саслоўнымі прывілеямі, але пазней, асабліва пасля XVIII ст., баяры збяднелі і сталі звычайнымі служывымі сялянамі.

Прыкладна палова назваў населеных пунктаў Гродзенскага раёна мае антрапанімічнае паходжанне – утворана ад імён, мянушак, прозвішчаў людзей. Гэта абумоўлена сістэмай сельскай гаспадаркі ў феадальную эпоху, асаблівасцю якой з’яўляецца раздробленасць землеўладання. Кожны кавалак зямлі знаходзіўся ва ўладанні сялянскай сям’і або рода і называўся па агульным прозвішчы ўладальніка або па імені главы сям’і ці рода. Назва зямлі часцей за ўсё пераходзіла і на паселішча. Многія родавыя назвы ўтварыліся на аснове імён-мянушак: *Гумбачы* < *Гумбач*, *Сухары* < *Сухар*, *Ліхачы* < *Ліхач*, *Корчыкі* < *Корчык*, *Курнікі* < *Курнік*, *Брузгі* < *Брузго*. Пасля ў гэтай функцыі сталі выкарыстоўвацца кананічныя імёны праваслаўнай ці каталіцкай царквы. Утвораныя айконімы пачалі выконваць функцыю не толькі родавага, але і патранімічнага наймення, абазначаць нашчадкаў або падуладных чалавека з пэўным імем ці прозвішчам: *Барбарычы*, *Васілевічы*, *Занявічы*, *Іванаўцы*, *Кузьмічы*, *Маркаўцы*, *Мінкаўцы*, *Міцкевічы*, *Навумавічы*, *Пракопавічы*, *Радзьявічы*, *Селіванаўцы*, *Тарусічы*, *Цідовічы*, *Юравічы*, *Яскевічы*.

Выразнае ўказанне на прыналежнасць каму-небудзь выяўляюць такія назвы, як *Александрова*, *Бушнева*, *Дзямідкава*, *Карашава*, *Коматава*. Пераважна з XVIII ст. падобныя назвы сталі ўтварацца пры дапамозе фармантаў *-аўка* (*-оўка*), *-еўка* (*-ёўка*): *Багушоўка*, *Грынёўка*, *Дзмітрыеўка*, *Мар’янаўка*, *Міхайлаўка*, *Саволеўка*, *Юзафоўка*.

Ёсць у Гродзенскім раёне некалькі назваў-прысвячэнняў, прысвоеных населеным пунктам у гонар гістарычных дзеячаў і падзей: *Батароўка* – у гонар караля Стэфана Баторыя, *Партызанская* (былая назва *Пузавічы*) – у памяць аб жыхарах вёскі, знішчаных нямецкімі акупантамі за сувязь з партызанамі), *Вусава* (былая назва *Вулька Драгунская*) – у гонар начальніка заставы лейтэнанта В.М.Усава, які гераічна загінуў у першы дзень вайны 1941 г.).

У айканіміі Гродзенскага раёна пэўны след пакінулі іншыя мовы. У мінулым на Гродзеншчыне жыло заходнебалцкае племя Ятва (Яцвягі), якое карысталася яцвяжскай мовай (перастала існаваць у XVI ст.). Яцвягі былі славянізаваныя, але мясцовая айканімія захавала нямала балтыйскамоўных элементаў. Такія элементы маглі быць і вынікам цеснага кантактавання насельнікаў Гродзеншчыны з насельнікамі суседняй Летувы. Параўн. сучасныя назвы вёсак і словы з летувіскай мовы: *Бабіна* – *gabina* ‘брод’, ‘мокрая, грязкая дарога’, ‘дрыгва’, *Бержалаты* – *berhas* ‘бяроза’, *Бросты* – *brasta* ‘брод’, *Гадуны* – *gudas* ‘мясцовая мянушка беларуса ў літоўцаў’, *Індура* – *indrys* ‘трыснёг’, *Каўняны* – *Kauninė* ‘назва балота’, прозвішча *Каўнас*, *Kaunėlis* < *kbutis* ‘змагацца, біцца’, *кауніцс* ‘задзірысты’, *Лакно* – *laukininkas* ‘жыхар поля; селянін, земляроб’, *Мішкенікі* – *milkiniai* – ‘абабак’, *Райста* – *raistas* ‘забалочаны лясок’, *Табала* – *tbaloti* ‘калыхацца, трэсціся (пра дрыгвяністае балота)’, *Скідзель* – *skidėlis*, *skisti* ‘разгаліноўвацца, разыходзіцца, раздвойвацца’.

Пад уплывам польскай мовы назвы, якія заканчваюцца на *-шчына*, атрымалі афармленне на *-шчызна*: *Гневяншчызна*, *Дабравальшчызна*, *Круляўшчызна*, *Мураўшчызна*.

У феадальнай Беларусі ўзнікла многа паселішчаў на свабодных нерашчышчаных участках зямлі з пэўнымі ільготнымі павіннасцямі. Сяляне, вольныя ад многіх прыгонных павіннасцей і пабораў, давалі назву сваім паселішчам *Воля, Волька*, а ў спаланізаванай форме – *Вулька: Вулька Драгунская, Вулька Жандовая, Вулькаўцы*.

З прыкладаў іншамоўнага ўплыву можна адзначыць і назву *Машталеры*, утваральнай асновай якой з'яўляецца слова сярэдневерхняемецкага паходжання *marstall*, якое мела значэнне 'старшы конюх'.

У працэсе гістарычнага функцыянавання адны з айконімаў захавалі свой першапачатковы выгляд, а другія зазналі структурнае пераафармленне. Асноўная прычына змяненняў – тэндэнцыя да спрашчэння форм геаграфічных назваў на фанетычным, словаўтваральным, лексічным узроўнях [1, с. 12]. Параўнаем некаторыя ранейшыя і сучасныя формы: *Длужнева – Глушнева, Іванавічы – Іванаўцы, Монькавічы – Монькаўцы, Галавічэвічы – Галавачы, Некрашэвічы – Некрашы, Зброшкаўшчызна – Брошкаўцы, Капцёўшчызна – Капцёўка, Бакунова – Бакуны, Лабна-Агароднікі – Агароднікі, Жукевічы-Панямунь – Жукевічы*.

Побач з афіцыйнымі ў гаворках існуюць і неафіцыйныя найменні некаторых населеных пунктаў. Напрыклад, у Парэцкім сельсавеце *Забалоце* выкарыстоўваецца толькі ў афіцыйных зносінах, а вяскоўцы называюць гэтае паселішча айконімам *Забалотнікі*. Параўн. таксама паралельныя: *Хамуты – Калёня, Глушнева – Лушнева, Салаце – Салаці, Дзертніца – Дзеркніца, Парэчча – Парэчы*.

Паводле статыстычных звестак [2, с. 161-186], на 1 сакавіка 2004 г. у Гродзенскім раёне зарэгістравана 385 населеных пунктаў, сярод якіх абласны цэнтр – г. *Гродна*, горад раённага падпарадкавання – *Скідзель*, пасёлак гарадскога тыпу – *Сапоцкін*, іншыя знаходзяцца ў межах наступных сельскіх і пасялковых саветаў.

Абухаўскі сельсавет: вёскі *Абухава, Абуховічы, Агароднікі, Александрова, Бірулічы, Будоўля, Гушчыцы, Загорцы, Коматава, Котра, Курпікі, Лашавічы, хутар Мар'янаўка, вёскі Машталеры, Мігова, Міхайлаўка, Навасёлкі, Плавы, Пужычы, Ракіце, Саволеўка, Селюкі, Струпіна, Юравічы*.

Адэльскі сельсавет: вёскі *Адэльск, Бакуны, Брузгі, Вялікае Дзямідкава, Грабяні, Дубніца, Іванаўцы, Клачкі, Клінчаны, Кулёўцы, Малое Дзямідкава, хутар Мінкаўцы, вёска Мішкенікі, хутар Навадзель, вёскі Падліпкі, Пяслі, Радзавічы, Скраблякі, Старадубавая, Струбка*.

Азёрскі сельсавет: вёскі *Азёры, Арэхаўчы, Бушнева, Губінка, Забярэзіна, Камяністая, Канявічы, Корчыкі, Лакно, Масткі, Навасёлкі, Пруды, Пыра, Радута, Старына, Стрыеўка, Сухары*.

Вурцялішкаўскі сельсавет: вёскі *Аленічы, Баркі, Батароўка, Баяры, Берагавы, Більчыцы, Верцялішкі, Галаўнічы, Грынёўка, Дворцы, Жытомля, Забагонікі, Завадзічы, Заполле, Казіміроўка, Казловічы, Пілюкі, Пундзішкі, Ракітна, Рыдзялі, Санкоўшчына, Сіўкава, Сколабава, Сыпаная Гара, Табала, Табольская Будка, Талочкі, Тапанёва, Тужаўляны, Цыдзікі, Эйсманты*.

Гожскі сельсавет: вёскі *Агароднікі, Багушоўка, Барбарычы, Бержалаты, Буднікі, Гожа, Гумбачы, Дуброва, Загорнікі, Зялёная, Калонія Казіміроўка, Камяністая, Крынічная, Лукавіца, Лясніца, Мельнікі, Новая Гожа, Падзёркі, Пералом, Плябанішкі, Пальніца, Прывалкі, Райста, Русота, Свентаянск, Цідовічы, Чарнуха, Чарнушкі, Шабаны*.

Індурскі сельсавет: вёскі *Баброўнікі, Балічы, Баяры, Белева, Вялікая Жорнаўка, Дубаўка, Жорнаўка, Жытарадзь, Занявічы, Індура, Кавалічы, Круглікі, Кунцаўшчына, Лугавая, Лужкі, Луцкаўляны, Малая Жорнаўка, Новадубавая, Пракпавічы, Рагачы, Сухая Даліна, Яскевічы*.

Капцёўскі сельсавет: вёскі *Бросты, Бычкі, Вішнявец, Вялікая Альшанка, Гібулічы, Гневяншчына, Горніца, Жукевічы, Жылічы, Каменка, Капцёўка, Караневічы, Каробчыцы, Каўпакі, Кашэўнікі, Копанькі, Малахавічы, Малая Альшанка, Нямейшы, Пагараны,*

Палаткова, Скамарошкі, Славічы, Сола, Сухмяні, Фабрычны, Цвіклічы, Чэхаўшчына, Юзафоўка.

Квасоўскі сельсавет: вёскі Агароднікі, Баранава, Верхнія Пагараны, Верхняя Свіслач, Віцькі, Гарны, Грыўкі, Дайлідкі, Дарошавічы, Дзякалавічы, Зарубічы, Каленікі, Карозічы, Квасоўка, Кругляны, Кузьмічы, Лікоўка, Літвінкі, Навасёлкі, Ніжнія Пагараны, Новікі, Нячечы, Путна, Рудавічы, Саломенка, Свіслач, Сцяцкі, Ферма, Хамікі, Хліставічы.

Падлабенскі сельсавет: вёскі Адамавічы, Баля Сольная, Баранавічы, Баяры, Бяляны, Валавічоўцы, Вулькаўцы, Выселка, Рагачы, Галавічы, Гінавічы, Дабравольшчына, Дзмітрыеўка, Дубніца, Загараны, Калбасіно, Камісарава, Канюхі, Капланаўцы, Караліно, Круляўшчына, Кулакоўшчына, Лабна-Агароднікі, Ласосна, Ліхасельцы, Міцкевічы, Навасёлкі, Навумавічы, Новікі, Падлабенне, Пад'ятлы, Перстунь, Польшыя Багатыры, Пракопавічы, Новікі, Пушкары, Пышкі, Рагачы, Рацічы, Салаўі, Саннікі, Сафіёва, Скрынікі, Стрэльчыкі, Тарусічы, Трычы, Тумашы.

Парэцкі сельсавет: вёскі Бабіна, Белае, Вярхполле, Гадуны, Глушнева, Гумнішча, Дзертніца, Дубінка, Забалоцце, Запур'е, Ліхачы, Лосева, Маркішы, Новая Руда, Падбелае, Парэчча, мястэчка Парэчча, вёскі Перасельцы, Рыбніца, Сабаляны, Саламянка, Салацце, Старая Руда, Узбераж, Хамуты, Чарнуха.

Путрышкаўскі сельсавет: вёскі Астравок 1, Астравок 2, Аульс, Грандзічы, Дзевятоўка, Дуброва, Забалаць, Зарыца, Каменная Русота, Кукалі, Кульбакі, Лапенкі, Малышчына, Падкрыжакі, Панямунь, Першае Мая, Прыгодзічы, Путрышкі, Русота, Чашчаўляны, Шчачынова, Ялоўшчына.

Сапоцкінскі пасялковы Савет: вёскі Асочнікі, Асташа, Баляненты, Белічаны, Белыя Балаты, Беражаны, Васарабы, Васілевічы, Войтаўцы, Вусава, Вусенікі, Галавенчыцы, Галынка, Гарачкі, Дзмісевічы, Доргунь, Забрачаны, Зарачанка, Кадыш, Калеты, Каўняры, Келбаскі, Кодзеўцы, Лінкі, Лойкі, Лясная, Маркаўцы, Монькаўцы, Навасады, Навасёлкі, Новікі, Нямнова, Плоскаўцы, Плябанскія, Пралейкі, Пясчаны, Радзівілкі, Рынкаўцы, Самборы, гарадскі пасёлак Сапоцкін, вёскі Свяцк, Селіванаўцы, Сінявічы, Сонічы, Тартак, Чарток, Шадзінцы, Шынкаўцы, Шэмбелеўцы, Ятвезь.

Скідзельскі сельсавет: вёскі Ахрымаўцы, Баброўня, Багудзенька, Бандары, Беякоўшчына, Брошкаўцы, Бубны, Бярві, Вострава, Восьнікі, Галавачы, Гарашкі, Гліняны, Залясяны, Канюхі, Карашава, Кашубінцы, пасёлак Кашубінцы, вёска Лазы, Ляшчыцы, хутар Мастаўляны, вёскі Мількаўшчына, Некрашы, Партызанкая, Полюмя, Прыступічы, Пясчанка, Раўкі, Сікорыца, горад Скідзель, вёскі Стральцы 1, Стральцы 2, Сухаўляны, Тарасюкі, Ханявічы, Хвайняны.

У мінулым шэраг назваў населеных пунктаў (у сувязі са знікненнем паселішчаў, іх аб'яднаннем ці перайменаваннем) было страчана. Яны захоўваюцца ў памяці людзей ці ўжо толькі ў пісьмовых крыніцах: *Асошнікі, Астравок, Ваінішкі, Верхнія Пагараны, Вялікая Капліца, Дзяшы (Дземша), Доргунская Вулька, Дунаеўка, Жандовая Вулька, Жыдаўшчына, Змяёва, Кавальцы, Каменны Мост, Камчатка, Канстанцінова, Кардон Падліп'е, Касцельная Баля, Клімаўшчына, Кондзеўка, Кодзі, Крушнікі, Крыўляны, Лэйгабалі, Малая Капліца, Малыя Баяры, Міраны, Ніжнія Пагараны, Падбердаўшчына, Падражок, Папрукала, Паўлінаўка, Пузавічы, Светлы, Сіні Камень, Ставы, Старадворцы, Сядзюшкі, Фенькава, Хвайна, Хвасты, Шкленск* і інш.

Масавае перасяленне людзей у горад, якое адбылося за апошнія паўстагоддзе, аказала разбуральнае ўздзеянне на беларускую вёску. Многія населеныя пункты перасталі існаваць ці знаходзяцца на мяжы знікнення. Не мінула гэтая трагедыя і паселішчаў Гродзенскага раёна. Невялікія вёскі, асабліва ў пушчанскай зоне, замерлі пустымі хатамі ці маюць па некалькі жылых двароў. Для прыкладу прывядзём асобныя звесткі па Парэцкім сельсавеце, у якім усяго налічваецца 26 населеных пунктаў, з лічбавым адлюстраваннем 1) колькасці гаспадарак і 2) колькасці жыхароў: Саламянка – 0/0, Забалоцце – 0/0, Падбелае – 1/1, Белае – 2/3, Бабіна – 2/5, Маркішы – 3/5, Дубінка – 5/8, Гадуны – 6/10, Хамуты – 6/13, Запур'е – 11/12, Гумнішча – 13/18, Вярхполле – 14/17

(інфармацыя на 24 снежня 2009 г.). Лічбы паказваюць, што дзве вёскі апусцелі цалкам. Амаль палову вёсак у сельсаветае чакае такі самы лёс, бо у іх на адну гаспадарку прыходзіцца пераважна адзін жыхар – як правіла, жанчына пенсійнага ўзросту. Шкада, што ў будучым іх назвы застануцца толькі на гістарычнай карце.

Літаратура

1. Янушкевіч, С.А. Уласныя назвы паселішчаў заходняй Гродзеншчыны: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / С.А.Янушкевіч; І-нт мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск, 1998. – 20 с.

2. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзенская вобласць: Нармат. давед. / Пад рэд. В.П.Лемцюговай. – Мінск: «Тэхналогія», 2004. – 471 с.